

Xurshida Ro‘ziqulova,

O‘zbekiston davlat san’at va madaniyat instituti

“ Dramatik teatr rejissyorligi ”

mutaxassisligi 1-kurs magistranti

TEATR REJISSYORINING BADIY KOMPONENT USTIDA ISHLASHI

Annotatsiya. *Mazkur maqolada rejissyorning, xususan, teatr rejissyorining badiiy komponent ustida ishlashi, badiiy yaxlitlikni ta’minlash masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, badiiy komponent tushunchasiga alohida e’tibor qaratilgan.*

Kalit so‘zlar: *teatr, badiiy komponent, badiiy yaxlitlik, rejissyor, dramaturg, rassom, kompozitor, aktyor.*

Аннотация. *В данной статье проанализированы вопросы работы режиссера, в частности театрального режиссера, над художественным компонентом и обеспечения художественной целостности. Также уделено особое внимание понятию художественного компонента.*

Ключевые слова: *театр, художественный компонент, художественная целостность, режиссер, драматург, художник, композитор, актер.*

Abstract. *this article analyzes the issues of the director's work, particularly the theater director's work, on the artistic component and ensuring artistic integrity. Special attention is also given to the concept of the artistic component.*

Key words: *theater, artistic component, artistic integrity, director, playwright, artist, composer, actor.*

Insonning ma’naviy shakllanishida teatr san’atining o‘rni beqiyosdir. XX asrning boshida o‘zbek teatr san’atiga tamal toshi qo‘yildi. Buning asosiy sababchilari esa jadid ziyolilaridir. Shu o‘rinda prezidentimizning “O‘zbekiston teatr san’ati xodimlariga” bag‘ishlab so‘zlagan nutqida shunday deyiladi: “Buyuk ma’rifatparvar Mahmudxo‘ja Behbudiy aytganlaridek, teatr haqiqatan ham

ibratxona, qutlug‘ tarbiya va ma‘rifat maskanidir. Jahondagi eng ommaviy va ta‘sirchan san‘at turlaridan biri bo‘lgan teatr asrlar davomida odamlarni insoniylik va ezgulikka chorlab, ularning qalbida olijanob fazilatlar, go‘zal his-tuyg‘ularni kamol toptirishga, jamiyat hayotida tinchlik, do‘stlik va hamjihatlik, yuksak axloq va adolat tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qilib kelmoqda.” [2]

Darhaqiqat, teatr san‘ati katta ommaviy ta‘sir kuchiga ega bo‘lgan sintetik san‘at turi bo‘lib, jamiyatning badiiy madaniyatida alohida o‘ringa ega. Teatr san‘ati ijodkorlari tomonidan yaratilgan sahna asari hisoblanadigan spektaklning ta‘sir kuchi hamda muvaffaqiyati rejissyorning mahoratiga, badiiy komponent ustida ishlashiga, ijodiy jarayonni tashkillashtirishiga bevosita bog‘liq.

Badiiy komponent orqali muallif g‘oyasini ifodalash va badiiy obraz yaratishga xizmat qiluvchi jihati ochib beriladi. U quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

Syujet va kompozitsiya – voqealarning tashkil etilishi, harakatlar ketma-ketligi va ularning o‘zaro bog‘lanishi.

Qahramonlar obrazlari – tashqi ko‘rinish, xarakter, fikr va his-tuyg‘ularning tasviri.

Badiiy vositalar – metaforalar, istioralar, epitetlar, ramzlar, allegoriyalar va boshqa usullarni qo‘llash.

Uslub va til – so‘z tanlash, ritm, intonatsiya, dialoglardan foydalanish.

Hissiy ta‘sir – o‘quvchi yoki tomoshabinda muayyan his-tuyg‘ular va kayfiyatlar uyg‘otish qobiliyati.

Bu elementlar birgalikda asarni yaxlit qabul qilishni ta‘minlaydi va uning ma‘nosi hamda g‘oyasini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Teatr rejissyori badiiy komponentlar ustida ishlab, sahna asarini yanada ta‘sirli va mazmunli qiladi. Uning vazifalari quyidagilardan iborat:

Syujet va kompozitsiya – asar voqealarini sahnada mantiqiy va ta‘sirli tarzda bayon qilish, dinamikani saqlash.

Qahramonlar obrazlari – aktyorlar bilan ishlab, qahramonlarning xarakteri, his-tuyg‘ularini to‘g‘ri ifodalashga yordam berish.

Dekoratsiya va kostyumlar – mavzu va davrga mos sahna bezaklari, kostyumlarni tanlash va ular orqali muhit yaratish.

Ovoz va musiqa – sahnadagi vaziyatga muvofiq musiqa va ovoz effektlarini qo‘llab, hissiy ta’sirni kuchaytirish.

Yorug‘lik (svet) dizayni – sahnadagi kayfiyatni yaratish va diqqatni muhim detallarga qaratish.

Dialoglar va harakatlar – aktyorlar harakatini, dialoglarning intonatsiya va ritmini to‘g‘ri rejalashtirish.

Rejissyor ushbu komponentlarni uyg‘unlashtirib, tomoshabinni asar mazmuniga chuqurroq sho‘ng‘ishiga va kuchli hissiy taassurot olishiga erishadi. Kompozitsion iste’dod rejissyorning muhim tomoni, asosiy vazifasidir. Bu rejissyorning tasavvuriga, harakatni qismlarga ajratish qobiliyatiga, epizodlarni turli xil harakatlarni idrok etishga, spektaklda va atrofdagi hayotda ritmlarni ko‘rishga, eshitishga majbur qiladi. Rejissyorning yakuniy maqsadi badiiy yaxlitlikni yaratish, spektaklning barcha tarkibiy qismlarini bir g‘oya asosida umumlashtirish va birlashtirishdan iborat. Rejissyorning kompozitsiya sohasidagi faoliyati uning ijodiy-tashkiliy sohadagi mahorati, kelajakdagi spektakl rejasini o‘ylab ko‘rish, ma’lum bir rejani tuzish, spektakl qurish loyihasini amalga oshirish qobiliyati bilan bevosita bog‘liq.

Kompozitsiya sohasida rejissyorning ishi ikki yo‘nalishda davom etadi:

1. Spektakl obrazi haqida tasavvur qilish, ya'ni u yaratmoqchi bo‘lgan asarni umuman nimani anglatishini tushunish, uni pyesa sifatida emas, balki spektakl sifatida ko‘rish; rejissyorlik tahlilini qilish, g‘oyani, oliy maqsadni, rollarning tavsifi kabi vazifalarni aniqlash qobiliyati.

2. Kompozitsiya so‘zining asl ma'nosida - aktyorlar, rassom, musiqachi va boshqalar bilan matn ustida amaliy ish.

Shunday qilib, kompozitsiya birinchi navbatda rejissyorning spektaklni chuqur tahlil qilish qobiliyatidan boshlanadi. Rejissyor g‘oyani to‘g‘ri ochib berishi, mojaroni, asosiy mavzuni va oliy vazifani, oxirigacha harakatni va boshqalarni aniqlashi kerak, ya'ni muallifga hech narsa yuklamasdan, chuqur,

qat'iy va izchil ravishda talqin qilish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. U o'ylash asosida reja tuzishi, rejissyorlik loyihasi yoki sahnalashtirish rejasiga ega bo'lishi kerak. Asarni qayta-qayta o'qib, uni yaxshiroq tushunish uchun muallifning ijodi bilan tanishib, rejissyor asta-sekin asarning etakchi g'oyasini o'rnatadi, so'ngra spektaklning barcha qismlarida o'ta vazifani sinab ko'radi va mo'ljallangan etakchi g'oyaning to'g'riligi va to'g'riligiga ishonch hosil qiladi. Shunday qilib, u hali ham noaniq, ishlaydigan harakatni topadi va uni ijrochilar bilan ishlashda ehtiyotkorlik bilan tekshirishni boshlaydi. Tajriba va amaliyot shuni ko'rsatadiki, agar rassom va ijrochilar rejissyorga yaqin bo'lsa, rejissyor qo'ygan asarning asosiy ma'nosini ochib berishda birlashishadi va muvaffaqiyatga erishish ehtimoli oshadi. Ammo bitta shart majburiydir: rejissyor u yoki bu spektaklni sahnalashtirishni boshlaganda, u asarni oxirigacha o'ylaydi. Sevib qolganidan so'ng, u uning ijodiy borlig'ining bir qismiga aylanadi, u bo'sh vaqtlarida ham, ijrochilar bilan ishlashda ham doimo o'ylaydi – bir so'z bilan aytganda, doimiy ravishda – shuning uchun u spektaklning ichki qiyofasini ko'taradi. Uning tasavvurida alohida qismlar allaqachon aniq chizilgan, u o'z spektaklida yashaydigan odamlarni ko'radi, biladi va tasavvurida allaqachon tasvirlangan bo'ladi. Rejissyor ijodiy hayotida ushbu spektakl bilan nima demoqchi ekanligini o'zi hal qiladi. Uning ijodiy yo'li emas, u har doim hayotga, odamlarga badiiy shaklda, spektakllarda ularning xilma-xilligiga munosabatini bildiradigan bosqichlar mavjud. U spektaklda sodir bo'layotgan voqealarning butun mazmuni va ma'nosi uning fikrlashining muhim mavzusini hal qilishini biladi. Keyin, spektaklning muammolari unga yaqin bo'lsa, uning yurak torlarini chertadigan vaziyatlar ta'sir qilib, u ijodiy va hissiy holatda spektakl yaratadi. Rejissyor spektaklni qanchalik chuqur tahlil qilsa, spektakl kompozitsiyasi shunchalik murakkablashadi. Shunday qilib, aktyor bilan amaliy ish boshlashdan oldin, rejissyor eskizlar tuzadi, bir so'z bilan aytganda, sahnalashtirish rejasini tuzadi, reja asosida spektaklni sahnalashtirish uchun rejissyorlik loyihasini tuzadi va amalga oshiradi.

Rejissyorlik amaliyotida kompozitsiya deganda spektakl, harakat, epizod, rasmdagi yaxlit qismlarning joylashishi tushuniladi. Vaqt va makonda sodir

bo'ladigan spektakl musiqaga ham, rasmga ham o'xshashdir, shuning uchun rejissyor uchun bu san'atlarni bilish juda muhimdir.

Rejissyor aktyorning "agarda men" degan pozitsiyasining to'g'riligiga ishonishini ta'minlaydi, shunda aktyor qulay va oson harakat qilishi mumkin. Va buning uchun u matnni ijrochilar bilan tahlil qiladi, sahnada harakat qilib, ular qanday mavzularda yashashlarini, muayyan istaklar, harakatlar yoki muayyan harakatni amalga oshirish uchun sabab bo'lgan narsani aniq o'ylab ko'rishlarini talab qiladi.

Rejissyorlik g'oyasi – bu spektaklning vujudga kelishi uchun zarur bo'lgan eng muhim vosita. Bu dramatik asarni sahna shaklida namoyon qilish uchun ijodiy, aniq ko'rishdir. Lekin rejissyor ko'pincha pyesa ustida ish olib borishda o'z g'oyasini amalga oshirish bilan cheklanmaydi. U kelajakdagi spektaklning teatr repertuaridagi o'rini, jamoani tarbiyalashdagi va teatrning ijodiy rivojlanishidagi g'oyaviy va badiiy ahamiyatini belgilaydi. Katta ijodiy ish jarayonida teatr jamoasi ushbu g'oyalarni spektaklda yashab, tomoshabinni ishontira oladi.

Rejissyor – yetakchi va boshqaruvchidir, u o'z atrofiga jamoani yig'adi. Bu jamoa loyihaning sahnalashtirish guruhi deb nomlanadi. Uning asosiy yordamchilari: dramaturg, aktyor, sahna rassomi, baletmeystr, kompozitor, chiroq ustasi va teatrlashtirilgan tomoshani sahnalashtirishda zarur bo'lgan boshqa mutaxassislar. Bular aranjirovkachilar, sahnaviy harakat va nutq bo'yicha pedagoglar hamda texnik mutaxassislar bo'lishi mumkin.

Rejissyor spektaklda badiiy yaxlitlikga erishishi uchun bu jamoa rahbari sifatida o'z g'oyasiga barcha ishtirokchilarni qiziqtirishi, ularni jalb qilishi va har bir kishiga (kostyumerdan tortib, artistgacha) ushbu spektaklning muvaffaqiyati unga bog'liqligini anglatishi muhim ahamiyatga ega.

Yaxshi spektakl uchun yaxshi pyesa kerak. Rejissyor spektaklni to'liq nazorat qila olishi uchun u dramaturg-rejissyor bo'lishi zarur. Rejissyor dramaturg bilan ishlash jarayonida albatta unga o'zining g'oyasini va nima qilmoqchi ekanligini tushuntirishi lozim va shuni unutmasligi kerakki dramaturg bu pyesani muallifi, spektaklning muallifi bu albatta rejissyordir.

Spektakl boshlashdan avval rejissyor pyesa o‘zi nima haqida? Aynan shu pyesadan tomoshabinlarga nima bera oladi? Pyesa hozirgi zamonga to‘g‘ri keladimi?

Rejissyor shularni aniqlab olgandan keyin, birinchi ishni badiiy komponentlar ustida ishlashdan boshlaydi. Rejissyorning badiiy komponentlar ustida ishlashi spektaklning estetik va mazmuniy yaxlitligini yaratishga qaratilgan. Bu jarayon quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi: asarni tahlil qilish va talqin qilish, dekoratsiya ustasi va rassom bilan ishlash, liboslar bo‘yicha rassom bilan ishlash, grim ustasi bilan ishlash, aktyorlar bilan ishlash, kompozitor va xor jamoasi bilan ishlash. Rejissyor spektaklda yaxlitlikni yaratishi uchun badiiy komponentlar ustida ishlashi lozim. Rejissyor pyesani ijodiy jamoaga tanishtirib, rollarni aktyorlar orasida taqsimlashdan boshlaydi, shundan keyin birinchi “chitka” ya’ni pyesani o‘qish boshlanadi. Chitkani rollarni taqsimlashdan oldin o‘tkazish maqsadga muvofiqdir, aks holda ijrochilar (agar rollar oldindan taqsimlangan bo‘lsa) faqat o‘z rollari bilan band bo‘lib, to‘g‘ridan-to‘g‘ri pyesani mohiyatini anglamay qolishlari mumkin. Birinchi chitkadan keyin rejissyor pyesani ijodiy jamoa bilan tahlil qiladi, ya’ni pyesa mavzusi qanday tushunilganligini, aynan shu spektakl bilan nima demoqchi ekanligini tushuntiradi, ya’ni spektaklning g‘oyasini belgilaydi, asosiy harakatni tushuntiradi. Bundan tashqari, ijrochilarni qiziqtirish, ularga o‘z fikrlarini bildirish imkoniyatini berish kerak. Natijada o‘zaro fikr almashinuvi yuzaga keladi, bu esa o‘zaro boyishiga olib keladi.

Pyesa tahlil qilinib bo‘lingach, rejissyor obrazlarni tushuntirishga kirishadi. Ushbu bosqichda ilgari muhokama qilingan barcha narsalar: har bir obrazning xususiyatlari, uning atrof-muhitga, birinchi navbatda, boshqa qahramonlarga munosabati va bundan tashqari, har bir obrazning xarakteri, individual xususiyatlari to‘liq ravshan bo‘lishi kerak. Umuman rejissyor – pyesa va rollar sharhlovchisi, butun spektaklning bosh tashkilotchisidir. U pyesa mazmun-mohiyatini va pedagogik metodlarning barchasini bilishi zarur. Stanislavskiyning yozishicha, u aktyorga **“tazyiq o‘tkazishi”** kerak emas, uning mustaqil izlanishlarini tuzatib turishi va ijrosini namoyon etishiga imkon berishi lozim.

Ushbu maqsadga erishish uchun aktyorning ijodiy fantaziyasini uygʻotish kerak. Shuning uchun rejissyor aktyorga obraz haqida hamma narsani darhol aytmaydi. U aktyorni qiziqtiradi, aktyorni obraz ichida yashashga majbur qiladi, uni kerakli yoʻnalishda fikrlarini va fantaziyasini yoʻnaltiradi.

Aktyor bilan ishlash spektaklni tayyorlashning juda muhim bosqichidir. Repetitsiyalarni sahnada boshlash va mizanssenani topishdan boshlash kerak emas. Ishning dastlabki qismi stol atrofida amalga oshiriladi. Matn ochilgandan soʻng, voqealar, harakatlar va tagmatn belgilanadi. Aktyorlar matnni oʻqiydi, lekin endi shunchaki emas, balki sheriklariga kerakli munosabatni his qilib, belgilangan harakatni bajaradi, matnga xarakter qoʻshadi. Rejissyor aktyorni ishontirishi, uni qiziqtirishi kerak, u aktyorga yaqin va ishontiruvchi bir yoki bir nechta misollar keltirishi mumkin. Georgiy Aleksandrovich Tovstonogov aytganiday teatrning asosiy negizi bu – yaxshi pyesa, aktyor va tomoshabindir.

Spektakl ishlash jarayonida ijodiy jamoa juda ahil boʻlishi lozim va shu jamoani ichida eng ahil boʻladigan ikki shaxs bu rejissyor va rassomdir. Rejissyor oʻziga shaxs va ijodkor sifatida ishongan rassom bilan ishlashi kerak. Shubhasiz, kerakli natijaga erishish va samarali ish uchun rejissyor va rassomning yaqin ittifoqi kerak, bu esa ssenariy materialini (dramaturgiyani) bir xil tushunishni nazarda tutadi.

Teatr rejissyorlari va rassomlari uchun doimo dolzarb boʻlgan masala oʻzaro uygʻun professional munosabatlarni oʻrnatish jarayonidir. Rejissyor va rassomning hamfikir boʻlishlari orqasidan spektaklda badiiy yechim paydo qilish ancha oson boʻladi. Spektaklni janri va qanday turda boʻlishidan qatʼi nazar spektaklga rassom va dekoratsiyalar yordamida falsafiy va qiziqarli yechim paydo qilsa boʻladi. Buning uchun professional rassom bilan ishlash va u bilan doʻst boʻlishni oʻzi kifoyadir.

G.A.Tovstonogov aytganidek, “Rejissyorlik bu – kasb. Teatr rejissyorsiz yashay olmaydi. Aynan rejissyor teatrni boshqaradi va uning ijodiy yoʻlini belgilaydi. Teatr sanʼatiga oid barcha masalalar, istisnosiz, rejissyorga bogʻliq. Spektakl uchun eng katta masʼuliyat rejissyorga yuklatilgan. U pyesaning

sifatsizligi, aktyorlarning sun'iy o'ynashi yoki tomoshabinlarning noo'rin joylarda kulishi uchun javobgardir.” [1.B.12]

U butun teatr jamoasi nomidan gapiradi va odatda, uning fikri har qanday aktyorning fikridan ko'ra muhimroq hisoblanadi. Spektaklga tegishli har qanday masala bo'yicha rejissyorga murojaat qilinadi va u unga javob berishi shart. Rejissyorning vazifalari juda ko'p, lekin uning huquqlari ham katta.

Xulosa shuki, rejissyorning roli, aktyor yoki rejissyorning ustunligi haqidagi bahslar qanchalik ko'p bo'lmasin, hayot shuni inkor etib bo'lmas tarzda isbotladiki, dramaturgiya teatrning asosi, aktyor esa sahna asarining mohiyatini jonli inson orqali yetkazuvchi asosiy shaxs bo'lsa-da, bugungi va kelajak teatrining taqdiri katta darajada rejissyorga bog'liq. Chunki aynan u teatrsiz mavjud bo'la olmaydigan barcha elementlarni bir butun qilib mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Товстоногов Г. О профессии режиссёра. – Москва: Искра революции, 1965.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning O'zbekiston teatr san'ati xodimlariga tabrik murojaati // <https://yuz.uz/uz/news/ozbekiston-teatr-sanati-xodimlariga>, 2021.
3. Stanislavskiy K.S. Aktyorning o'z ustida ishlashi. Artist.Rejissyor.Teatr. 2008.
4. https://www.tsutmb.ru/nayk/nauchnyie_meropriyatiya/int_konf/mezhdunarodnyie/14_01_2015_aktualnye_problemy_sotsialno_kulturnoy_deyatelnosti/sektsiya_1_teatr_traditsiya_sovremennye_tekhnologii_poisk_novykh_stsen_form/kompozitsiya-spektaklya/ 2015.
5. Владимиров С.В. Экшн и драма.– М.: 1972.
6. Нефедова Ю.Г. Работа режиссера над постановочным планом спектакля. –М.: 1989. – С. 69-73.